

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Α'

Π Ρ Ο Β Λ Η Μ Α Τ Α
Τ Ο Υ Κ Α Ι Ρ Ο Υ Μ Α Σ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ Ο ΧΡΟΝΟΣ

Αν αποφασίσουμε να ρίξουμε έρευνητικά τὸ βλέμμα μας κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς Ἱστορίας στὰ σκοτεινὰ βάθη τῆς, θὰ βεβαιωθοῦμε, νομίζω, ὅτι ὁ μόχθος τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' ὅτου στάθηκε στὰ πόδια του ἀπάνω στὸ μικρὸ τοῦτο πλανήτη, ἓνα νόημα ἔχει: τὴ λαχτάρει τοῦ να κατακτήσει, να ἐξουσιάζει με κάποιον τρόπο τὸ Χῶρον καὶ τὸ Χρόνον.

Τοῦ Χῶρου ἡ κατάκτηση ἦταν σχετικὰ εὐκολιότερη. Προσιτότερος κάπως στὴν ἐποπτεία τοῦ ἀνθρώπου δέχτηκε με περισσότερὴ εὐκολία να πάρει τὰ σχήματα ποὺ τοῦ ἔδωσε ἡ ἀνθρώπινη αἴσθησις καὶ ἡ ἀνθρώπινη φαντασία. Ἐξανθρωπίσθηκε πρῶτος. Ἐγινε πεπερασμένος, πλαισιώθηκε ἀπὸ ἀρχὴ καὶ τέλος, ὅπως βρίσκεται περιορισμένο τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, καὶ μοιράστηκε σὲ τμήματα, διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις, πάλι ὅπως τὸ σῶμα με τὰ μέλη του ποὺ ἔδωσαν στὴν ἀντίληψη καὶ στὴν κρίση τὰ πρῶτα μέτρα, ἀνθρώπινα καὶ αὐτά.

Μέσα στὸν πεπερασμένο Χῶρον ποὺ μπορούσε ἀνετα να τεμαχιστεῖ, βολεύτηκε μιὰ χαρὰ ὁ ἀνθρώπος, ὅπως στὴν καταδεχτικὴ ἀγκαλιὰ τὸ παιδί. Ἐπλάσε κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσή του τὸ σύμπαν— κέντρο του ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανὸς διακόσμησή του—μοίρασε τὴν οἰκουμένη σὲ χῶρες, πλατύτερες καὶ στενότερες πατρίδες, ἔδαλε φράχτες στὰ χωράφια του καὶ στὶς βοσκές του, σύνορα καὶ αὐτὰ τοῦ κομματιασμένου Χῶρου, καὶ ἔπλάσε τὴν ἔγνοια τῆς ἰδιοκτησίας. Παράλληλα κοίταξε να ἐξουσιάζει με κάποιον τρόπο τὶς μεγάλες ἀποστάσεις καὶ ἔκανε τὴν πρώτη σοβαρὴ του κατάκτηση:

ἀνακάλυψε τὸν τροχό, μίαν ἀπὸ τὶς ἐκπληκτικότερες μηχανές ποὺ ἐπινόησε ποτὲ ἢ ἀνθρώπινη φαντασία.

“Ὅταν στοὺς νεώτερους εὐρωπαϊκοὺς χρόνους ἄρχισε νὰ χαράζει μέσα στὴ σκέψη τῶν τολμηρότερων σοφῶν ἢ ἔγνοια τῆς ἀπειρότητας τοῦ Χῶρου· ὅταν ἀνοίχτηκαν οἱ ὀρίζοντες, διαλύθηκαν στὸ μάκρος οἱ ἄκρες τῆς γῆς κ’ ἔδειξε στὴν ὀπλισμένη ὄραση τὰ ἀπύθμενα βάρη τοῦ ὁ οὐρανόσ, ζάλη ἔπιασε τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Χῶρος χάθηκε ἔξαφνα μεσ’ ἀπὸ τὰ χέρια τους, ξέφυγε ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα σχήματα ποὺ τοῦ εἶχαν δώσει, κ’ ἔγινε πάλι ἀκατάδεχτος καὶ ἀκατανόητος, ἐχθρικός.

Γιὰ τοῦτο ἀγωνίστηκαν μὲ ὅλα τὰ μέσα ν’ ἀντισταθοῦν σ’ αὐτὴ τὴν ἀντίληψη καὶ πολέμησαν μὲ λύσσα ἐκείνους ποὺ ἄφοδοι εὐαγγελίζονταν τὸ νέο μήνυμα. Καταλάβαιναν πολὺ καλὰ τὴ σημασία του. Ἦταν μιὰ τρομαχτικὴ ἐπαναστάση ποὺ γρήγορα θὰ ἀναστάτωνα ἔπειτα ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὴ γῆ· ὁ ἄπειρος Χῶρος μηδένιζε τὶς ἀνθρώπινες διαιρέσεις, διέλυε τὰ σχήματα τὰ στερεά, γκρέμιζε τὰ σύνορα καὶ τοὺς φράχτες κ’ ἔδειχνε τὴ ματαιότητα τῶν πεισμάτων, τῶν βουλιμιῶν, τῶν διεγέξεων.

Ἡ ἐπιστήμη ὅμως ἐξακολούθησε σιωπηλὰ τὸ ἔργο τῆς βοηθημένη ἀπὸ ἓναν ὄλο καὶ λεπτότερο, ὄλο καὶ ὀξύτερο μαθηματικὸ λογισμό. Καὶ τότε ὁ ἄνθρωπος, γιὰ νὰ δημιουργήσει τὸ ἀντίβαρο σ’ αὐτὴ τὴν ἐκμηδένισή του, ρίχτηκε μὲ ἀπληστία νὰ καλύψει τὶς ἀποστάσεις: πολλαπλασίασε τὴ δύναμη τῶν φακῶν γιὰ νὰ διασχίζει τὰ μακρὰ μὲ τὴν ἀσθενῆ ὄρασή του, κ’ ἔπλασε φτερά ἀπὸ μέταλλο γιὰ νὰ καθαλικεύει τοὺς ἀνέμους καὶ νὰ μικραίνει τὸ διάστημα, μὲ σκοπὸ νὰ τὸ πλησιάσει πάλι πρὸς τὸ σχῆμα του, νὰ τὸ ἐξουσιάσει.

Τοῦ Χρόνου ἡ κατάκτηση παρουσίασε πολλὰ καὶ μεγάλες δυσκολίες. Ποτὲ ὅμως δὲν ἀπογοητεύθηκε ὁ ἄνθρωπος στὴν πάλη του μὲ τὸ Χρόνο. Τὸν ἐξάνθρωπισε κι’ αὐτόν, τὸν ἔβαλε θέλοντας καὶ μὴ μέσα σὲ ἀνθρώπινα σχήματα. Κ’ ἐπειδὴ ἡ ἀντίληψή του φαίνεται πὼς εἶναι καμωμένη γιὰ νὰ δουλεύει καὶ νὰ ξετυλίγεται ἀπάνω στὴν ἔκταση, ἐνῶ δυσκολεύεται νὰ συλλάβει ἀναλυτικὰ τὴν καθαρὴ διάρκεια

(ὁ ἀρχαῖος Ζήνων ὁ Ἐλεάτης ἔφτασε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ κίνηση εἶναι κάτι λογικὰ ἀδύνατο) φαντάσθηκε τὸ Χρόνο κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Χώρου. Τοῦ ἔδωσε κι' αὐτοῦ ἀρχὴ καὶ τέλος, ἀφοῦ ἀρχὴ καὶ τέλος ἔχει ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ, κ' ἔκανε ἀπάνω στὴ ρευστῆ του ὑπαρξή τομές. Τὸν μοίρασε σὲ αἰῶνες, ἔτη, μῆνες, ἡμέρες, ὥρες, λεπτὰ κ' ἔβαλε ἀνάμεσα στὰ τμήματά του σύνορα πάλι: ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα—τέλος τοῦ αἰῶνα, ἀρχὴ τοῦ ἔτους—τέλος τοῦ ἔτους κ.ο.κ.

Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ὅπως ἓνα σῶμα ἔχει μέσα στὸ Χῶρο τὴν ὀρισμένη θέση του, ἔτσι καὶ κάθε γεγονός ἔχει τὴ θέση του μέσα στὸ Χρόνο, ἀρχίζει μιὰν ὀρισμένη στιγμή καὶ τελειώνει πάλι σὲ μιὰ στιγμή ὀρισμένη.

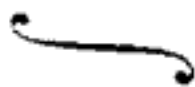
Δοκίμασε ἀκόμη καὶ τὶς χρονικὲς ἀποστάσεις νὰ γεφυρώσει ὁ ἄνθρωπος. Ἐξαλείφει μὲ χίλιους δυὸ τρόπους (κάποτε τραγικοὺς καὶ τὶς περισσότερες φορές πολὺ κωμικοὺς) τὰ ἴχνη πού ἀφήνει στὸ πέρασμά του ὁ Χρόνος, τὶς ἀλλοιώσεις. Ἀνακαινίζει τὰ πράγματα, ἐπιστρέφει σὲ ξεπερασμένες ἔξεις καὶ μασκαρεύει τὸ σῶμα καὶ τὸ πρόσωπο...

Ὁ Χρόνος ὅμως δὲν καταβάλλεται. Διαρκῶς διαλύει τὰ πλαίσια ὅπου τὸν ἐντάσσει ἡ ἀνθρώπινη φαντασία, ξεχειλίζει μέσ' ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς πού τοῦ βάζουν καὶ φιλοδωρεῖ τοὺς εὐπιστοὺς μὲ σκληρὲς ἀπογοητεύσεις. Τὶς μεγαλύτερες ἔχουν ὡς τώρα δοκιμάσει καὶ κάθε τόσο δοκιμάζουν οἱ ἱστορικοί. Λησμονοῦν τὶς δύο βασικὲς ιδιότητες τοῦ Χρόνου, πού τόσο ὠραῖα ἔχει ἀναλύσει ὁ Bergson: τὸ ἀνεπανάληπτο καὶ τὴν ἀλληλοδιείσδυση τῶν στιγμῶν του, καὶ ἐπιμένουν ν' ἀνακαλύψουν τοὺς νόμους τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι, ὅπως καὶ νὰ βάλουν τομές στὴ ροή του: χῶρισαν τὴν Ἱστορία σὲ καιροὺς, ἐποχὲς καὶ περιόδους, στρογγύλεψαν τὴ σειρά τῶν γεγονότων καὶ τὰ συναρμολόγησαν σὲ κλειστοὺς κύκλους.

Ἡ Φύση ἀνέχεται τοὺς νόμους πού θέτει ὁ νοῦς, γιατί τὰ φαινόμενά της ἐπαναλαμβάνονται καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιστροφή ἀποκαλύπτει πολλὰ ἀπὸ τὰ μυστικά τους. Κάθε ἱστορικὸ ὅμως γεγονός εἶναι μοναδικὸ στὸ εἶδος του καὶ δὲν ξαναγίνεται — ἡ Ἱστορία δὲν ἐπαναλαμβάνεται.

Ἐξ ἴσου ἀπίθανες εἶναι καὶ οἱ ἱστορικὲς τομές. Ὁ ἱστορὸς ἀναγκάζεται βέβαια νὰ κάνει διαχωρισμοὺς μέσα στὴν ἀδιάκοπη ἀλληλουχία τῶν γεγονότων, γιὰ νὰ κατατάξει καὶ νὰ συνδέσει το ὑλικό του, γιὰ νὰ ἐξουσιάσει καὶ νὰ ἐρμηνεύσει τὰ φαινόμενα τῆς ἐπιστήμης του. Ἀλλὰ πότε ἀκριβῶς καὶ ποῦ ἀρχίζει μιὰ σειρά ἱστορικῶν γεγονότων, πότε καὶ ποῦ τελειώνει ὀριστικὰ μιὰ ἄλλη — δυσκολευόμαστε ν' ἀποφραθοῦμε μὲ κάποια βεβαιότητα, ἐκτὸς ἀν εἶναι παραπολὺ παλαιὰ τὰ γεγονότα καὶ ἔχομε πολλοὺς καὶ σοβαροὺς λόγους νὰ πιστεύομε ὅτι ἔχουν σὲ ὀρισμένη στιγμή ἐξαντλήσει ἔλη τὴν ἱστορικὴν ἀποτελεσματικότητά τους. Τότε κλείνει κατὰ κάποιο τρόπο ὁ κύκλος τους καὶ μπορούμε νὰ σημειώσομε τὴ γραμμὴ τοῦ τέλους ποῦ γίνεται ἀπὸ τὴν ἄλλη τῆς ὄψης ἀρχὴ μιᾶς νέας σειράς. Ὅσο κυλάει ὅμως ὁ Χρόνος, τόσο ἔρχονται στὸ φῶς νέα στοιχεῖα ποῦ συχνὰ μᾶς ἀναγκάζουν νὰ μεταθέτομε τὰ ἱστορικὰ σύνορα πότε πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ πότε πρὸς τὰ πίσω.

Ἄς μὴ λησμονοῦμε ἀκόμη ὅτι ἡ μηχανὴ ποῦ κινεῖται στὸ Χῶρο, ὁ τροχός, βρέθηκε — θρίαμβος καὶ παρηγοριὰ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μηχανὴ ὅμως ποῦ θὰ μπορούσε νὰ κινηθεῖ στὸ Χρόνο, οὔτε ἀνακαλύφθηκε οὔτε θ' ἀνακαλυφθεῖ παρὰ μόνο στὶς ἀπίθανες οὐτοπίες τοῦ τύπου Weills. Πάντως τὸ γεγονός, ὅτι κι' αὐτὴν ἀκόμη τὴ σοφίστηκε ὁ ἄνθρωπος, δείχνει τὶς διαθέσεις καὶ τὴν ἀκόρεστην ἀπληστία του. Θὰ ἐξακολουθεῖ νὰ παλεύει μὲ τὸ Χρόνο, μ' ὄλο ποῦ βλέπει: ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ τὸν καταβάλλει.

Τ Ο Ε Π Ο Σ Τ Η Σ Μ Η Χ Α Ν Η Σ

Είναι η «μηχανή», αυτή ή εκπληκτική ανθρώπινη εφεύρεση, χιτρία τῶν ἀντινομίῳν, ὅπου στριφογυρίζει ὁ πολιτισμός μας χωρὶς νὰ βρῖσκει διέξοδο; Ἡ μήπως αὐτὴ ἀκριδῶς εἶναι ποὺ μὲ τὴν ἐξάπλωση καὶ τὴν τελειοποίησίν της θὰ προωθήσει τὴν ἀνθρωπότητα σὲ νέες ἐξελίξεις καὶ θὰ δώσει λύσεις στὰ δεινὰ προβλήματα ποὺ μᾶς περιζώνουν; Ἄν ἓνα ζήτημα ποὺ ἀξίζει νὰ μᾶς βάλει σὲ πολλές σκέψεις.

Ἡ φιλολογία τῆς μηχανῆς, ἡ ψυχολογία τῆς μηχανῆς, καθὼς καὶ ἡ κοινωνιολογία της μᾶς ἔδειξαν καὶ φώτισαν ἀπὸ πολλές πλευρὲς αὐτὰ τὰ ἀπίθανα φαινόμενα ποὺ λέγονται: ἀνεπτυγμένος τεχνικός πολιτισμός καὶ σύγχρονος ἄνθρωπος — ἄνθρωπος ρομπότ. Ἡ μηχανὴ δὲν εἶναι, ὅπως τὴν ὕμνουσιν οἱ πιστοὶ της, ὕλοποιημένη σκέψη καὶ διανοούμενη λειτουργία. Εἶναι ἴσως πνεῦμα ἀντικειμενοποιημένο, ἀλλὰ γὰρ ἀποστραγγισμένο ἀπὸ κάθε χυμὸ ζωῆς, κοκκαλισμένο, ἀποξενωμένο ἀπὸ τὴν ψυχὴν, ἐπομένως ἀπογυμνωμένο ἀπὸ τὸν καλύτερο ἑαυτὸ του. Καὶ τὸν ἄνθρωπο ποὺ τὴ δουλεύει, ὅπως κ' ἐκεῖνον ποὺ ἀπάνω στὸ ρυθμὸ καὶ στὸ ἔργο της διαμορφώνει μαζὶ μὲ τὴν οἰκονομικὴν καὶ τὴν ἄλλην ὑπαρξήν του, τοὺς κάνει ὁμοίους της.

Ἀποστεγνώνει ψυχικὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κάνει ἐνεργούμενο. Τὸν ἀποστερεῖ ἀπὸ τὴν χαρὰ τῆς ζωντανῆς ἐργασίας καὶ τὴν ἀπόλαυση τῆς χαρούμενης ζωῆς. Τὸν διαλύει σὲ μικρὰ-μικρὰ κομματάκια ποὺ δένονται ἀπ' ἔξω, ἔτσι ὥστε τὸ ἄθροισμα νὰ κινεῖται μ' ἓναν ὀρισμένο γιὰ πάντα, μονότονο, τυποποιημένο τρόπο, κ' ἔτσι χάνει τὴν ὀργανικὴν του συνοχὴν, τὴν σωματικὴν καὶ ψυχικὴν του ἐλαστικότητα.

τὴν παλμώδη δημιουργικότητά του. Συμμεμένος ἀπὸ πάνω τῆς δὲν σκέπτεται πλέον, ἀλλὰ μετράει κούφια σὰ νὰ παραληρεῖ. Δὲν γελάει, ἀλλὰ μορφάζει. Δὲν κινεῖται, ἀλλὰ περπατεῖ πηδηχτὰ σὰ νὰ ναι κουρντισμένος. Καὶ δὲν αἰσθάνεται: οἱ ἐρεθισμοὶ δὲν προλαβαίνουν νὰ φτάσουν ἕως τὸ κέντρο καὶ νὰ μετουσιωθοῦν σὲ συγκινήσεις, ἀλλ' ἀμέσως ἀπὸ τὴν περιφέρεια ἐξαπολύουν τὶς ἀντιδράσεις τῆς στερεότυπης διαγωγῆς.

Ἄδειάζει λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ κάθε ἀνθρωπιά, ἀπὸ κάθε ψυχικὴ ἔρση, ἀπὸ κάθε τι ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπρόβλεπτο, μοναδικό, ποιὸν — καὶ γίνεται ἀριθμὸς. Παρατηρήσετε ρευματοαρθρικούς γέροντες, ὅταν χορεύουν μοντέρνους χορούς. Δὲν εἶναι πιά χορὸς αὐτὸς· εἶναι σπασμοί. Φαντασθῆτε ἐξαρθρωμένο καὶ μὲ σύρμα δεμένο ἐξ ἴσου μὲ τοῦ σώματος καὶ τὸ μυϊκὸ σύστημα τῆς ψυχῆς — θὰ ἔχετε μιὰν εἰκόνα καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου τῆς μηχανῆς.

Ὅταν ἓνας λαὸς γίνετ' ἐν μιᾷ τέτοιᾳ μάζᾳ, σωρὸς μαθηματικῶν μονάδων, ὑποβάλλεται εὐκολώτατα, ἀρκεῖ νὰ τοῦ δώσῃ κανεὶς σὰ χάπι τὸ πολιτικὸ σύνθημα. Καὶ ἐὰν ὀπλιστεῖ μὲ ὅπλα μηχανικὰ σὰν αὐτὸν, θὰ δείξει χωρὶς ἀμφισβολία ἀνήκουστη σκληρότητα, ὅχι γιὰτὶ μέσα στὸ παγωμένο τοῦτο δοχεῖο θὰ μπορέσουν νὰ κοχλάσουν τὰ πάθη, ἀλλὰ γιὰτὶ θὰ μπορεῖ νὰ κάνει τὸ πιὸ τερατῶδες ἔγκλημα πατώντας ἓνα μικροῦτσικο κουμπὶ ἀπὸ πολὺ μεγάλην ἀπόσταση χωρὶς νὰ βλέπει, ἐπομένως καὶ χωρὶς νὰ αἰσθάνεται τίποτα. Θὰ δίνει τὸ θάνατο ἢ θὰ πέφτει στὸ θάνατο, ὅπως καὶ θὰ ἐρωτεύεται, χωρὶς καμιά συμμετοχὴ ἀπ' αὐτῶν.

Βέβαια δὲν ἐφτάσαμε ὡς ἐκεῖ καὶ πιθανὸν νὰ μὴ φτάσομε. Ἀλλὰ ἓνα μέρος τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου ἔχει ὠριμένως μὲ τὴν ἐκβιομηχάνιση τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς μηχανοποιηθεῖ, καὶ ὁ παράγων αὐτὸς δὲν εἶναι ὀρθὸ νὰ παραβλέπεται ἀπὸ ἑσούς θὰ ἐπιχειρήσουν νὰ σημασιολογήσουν τὸ παρόν μας.

Ἡ μηχανὴ μὲ τὸ βρόντο τῶν σιδερικῶν τῆς δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἐπαιξε τὸ ρόλο τῆς στῆς διαμόρφωση τῶν πολιτικῶν

καὶ πολεμικῶν γεγονότων ποὺ ἀναστάτωσαν τὴν οἰκουμένην
στὶς ἡμέρες μας. Δὲν ἔγινε μόνο μὲ ἀπειρους τροχοὺς
καὶ βίδες καὶ ἐλατήρια ὁ τελευταῖος πόλεμος (ἀκόμη καὶ ἡ
προπαγάνδα χρησιμοποίησε ὅλες τὶς μεθόδους τῆς ὑποβο-
λῆς μὲ τὸν ὀρθολογιστικὸν τρόπο ποὺ ὀργανώνεται στὶς προ-
ηγμένες βιομηχανίες ἢ ἐργασία). Ἐγινε καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπει-
ρους τροχοὺς, τὶς βίδες καὶ τὰ ἐλατήρια ποὺ τοὺς ἐδώσαμε
τὴ ζωὴ μας, γιὰ νὰ τὴ φτιάξουν καὶ νὰ τὴν πλουτίσουν.
Ἀπὸ τὰ πανώψηλα, μαῦρα ἐργαστάσια, ποὺ γιὰ νὰ τὰ στή-
σομε ξυρίσαμε τὰ δάση καὶ σκάψαμε τοὺς ἀγρούς, ὠρισμέ-
ως θὰ ξέφυγε μιὰ γλώσσα φωτιάς καὶ ἀναψε τὴν πυρκα-
γιά ποὺ ρήμαξε τὸν κόσμον καὶ κρυφοκαίει παντοῦ ἀπὸ κάτω,
χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ τὴ σβήσομε. Δὲν εἶναι δυνατὸν τὸ
τρέλὸ πῆδημα πρὸς τὴ μηχανὴ νὰ τὸ ἔκανε ἀτιμώρητα ὁ
Εὐρωπαῖος ἐδῶ κ' ἑκατὸ χρόνια. Καὶ πρέπει νὰ ἔχουν δί-
κην ὅσοι σ' αὐτὸ τὸ πῆδημα δίνουν ξεχωριστὴ θέσιν μέσα
στὸ λογαριασμό.

Εἶναι ὁμοίως καὶ ἡ πραγματικὴ αἰτία τῆς συμφορᾶς ;
Πολὺ ἀμφιβάλλω. Ἡ μηχανὴ ἐγκαινίασεν ἓνα διαφορετικὸν
τρόπον ζωῆς καὶ ἔγινε νέον μέσον εὐκόλου πλουτισμοῦ στὰ
χέρια τῶν κατεχόντων, νέος στόχος γιὰ τὸ φθόνον τῶν μὴ
κατεχόντων. Τὸν πλοῦτον λοιπὸν μεγάλωσε ἡ μηχανὴ ἀπὸ τὸ
ἓνα μέρος καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸ φθόνον. Ὡστε κατὰ βάθος
δὲν εἶναι ἡ αἰτία τῶν οἰκονομικοπολιτικῶν συγκρούσεων, ἀλ-
λὰ ὁ λόγος ποὺ οἱ συγκρούσεις αὐτὲς ἐπῆραν μεγαλύτερη ἐκ-
ταση κ' ἔγιναν ὀξύτερες. Ἐβαλε δηλ. ἀνώτερον ἐκθέτη στὰ
γεγονότα, διεύρυνε τὴν κλίμακα καὶ αὐξήσῃ τὴν ἐντασὴν τους.

Ἄν θέλομε λοιπὸν νὰ εἰσδύσομε βαθύτερα στὴν ἱστο-
ρικὴ τους αἰτιολόγησιν καὶ ν' ἀκριβολογήσομε, πρέπει νὰ
εἰποῦμε ὅτι δὲν εἶναι ἡ μηχανὴ ποὺ τὰ ἐκίνησε σὰν πρώτη
γεννητικὴ αἰτία. Πέρ' ἀπὸ τὴ μηχανὴ ὑπάρχει ἓνα λογικὰ
προγενέστερον, θεμελιωδέστερον αἶτιον ποὺ ἔχει περισσότερα
δικαιώματα νὰ θεωρηθεῖ ἱστορικὸς λόγος τῶν γεγονότων.
Αὐτὸ εἶναι ἡ νέα ἀντίληψιν γιὰ τὴν οὐσίαν τοῦ πλοῦτου καὶ
τοὺς σκοποὺς του. Ἐδῶ εἶναι ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ, ὅπως θὰ
προσπαθήσω νὰ δείξω στὴ συνέχεια αὐτῶν τῶν σελίδων.

Ο Π Λ Ο Υ Τ Ο Σ

Τ οὔ πλούτου τῆ συσσώρευση ἐπιταχύνει καὶ μεγαλώνει ἢ μηχανή, κ' ἐπειδὴ τὸν πλοῦτο θεωροῦμε αἰτία τῶν δεινῶν μας, καταργιώμαστε τῆ μηχανή ποὺ μᾶς ἔκανε ἔρμαιά του. Ἄς ἐμβαθύνουμε ὅμως σ' αὐτὴ τὴν ἐξήγηση καὶ ἄς τὴν ἐξετάσουμε πιὸ προσεχτικά. Κυρίως ὄχι ὁ πλοῦτος καθ' ἑαυτόν, κατὰ τὸ α ἢ β μέγεθός του ἢ κατὰ τὸ εἶδος τῶν ἀγαθῶν ποὺ τὸν ἀποτελοῦν, ἀλλὰ ὁ σκοπὸς γιὰ τὸν ὁποῖο ἀποκτᾶται, καὶ ἐπομένως ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο χρησιμοποιεῖται, γεννάει τὴν ἀδυσώπητη πάλη καὶ τίς συγκρούσεις τόσο ἀνάμεσα σὲ ἄτομα ἢ κοινωνικὲς τάξεις, ὅσο καὶ ἀνάμεσα σὲ κράτη καὶ σὲ συγκροτήματα κρατῶν.

Σὲ μιὰ θαυμαστὴ σελίδα τῆς « Πολιτείας » τοῦ ὁ Πλάτων ἐξηγεῖ τὸ φαινόμενο τοῦτο μὲ τρόπο κλασικὸ γιὰ τὴ σαφήνεια καὶ τὴν παραστατικότητά του. Στὴν πρωτόγονη πόλη ποὺ φτιάχνει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ τὴ φαντασία τοῦ ὁ Σωκράτης τοῦ διαλόγου, οἱ ἄνθρωποι παράγουν τόσα μόνο καὶ τέτοια προϊόντα, ὅσα καὶ ὅποια χρειάζονται γιὰ νὰ ἐκανοποιήσουν τίς βασικὲς ἀνάγκες τῆς ζωῆς. Ἄλλὰ ὁ συνομιλητῆς του, ὁ πολιτισμένος Γλαύκων, ἀπορεῖ καὶ ἐξανίσταται: τί εἶδους ζωὴ θὰ κάνουν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, χωρὶς νὰ ἔχουν καὶ κάποιες ἀπολαύσεις; Καὶ ὁ Σωκράτης τὸν ἐρωτᾷ: Θέλεις λοιπὸν νὰ προστεθοῦν στὴ ζωὴ τους « κλῖναι καὶ τράπεζαι καὶ τὰ ἄλλα σκεύη, καὶ ὄψα καὶ μύρα καὶ θυμιάματα καὶ ἑταῖραι καὶ πέμματα ἕκαστα τούτων παντοδαπά »; Καὶ νὰ μὴ περιοριστοῦμε στὸ νὰ τοὺς προμηθεύουμε μόνο σπίτια καὶ ροῦχα καὶ παπούτσια, ἀλλὰ νὰ βάλουμε μπρὸς τὴ ζωγραφικὴ καὶ νὰ κοιτάξουμε νὰ βροῦμε χρυσάφι καὶ ἔλεφαντό-

δονται και τὰ παρόμοια ; 'Αλλά τότε θὰ πρέπει ν' αὐξήσομε τὸν πληθυσμὸ και νὰ δεχτοῦμε μέσα στὴν πόλη μας πλῆθος ἀνθρώπων ποὺ δὲν θὰ εἶναι παραγωγικοὶ προϊόντων χρησίμων γιὰ νὰ ἱκανοποιοῦν τὶς πρῶτες και κύριες ἀνάγκες τῶν πολιτῶν μας, ἀλλὰ θὰ χρειάζονται γι' αὐτὲς τὶς ἄλλες ὑπηρεσίες τους. "Ομως ἀπὸ τὴν τόση αὐξηση τοῦ ὄγκου τῆς πόλης μας δὲν θ' ἀργήσῃ νὰ φανεῖ τὸ μοιραῖο ἀποτέλεσμα. Πρῶτα ἦταν ἐπαρκής, τώρα γίνεται πολὺ μικρὴ γιὰ τὶς τόσες ἀνάγκες τῆς. Θ' ἀναγκαστοῦμε λοιπὸν ν' ἀρπάξομε ἐδάφη ἀπὸ τοὺς γείτονές μας κ' ἐκείνοι ἀπὸ τὰ δικά μας, ἐὰν ἐπιδοθοῦν και αὐτοὶ ἀπὸ ἀπρονοησία «ἐπὶ χρημάτων κτήσιν ἀπειρον».

Και ὁ Σωκράτης συμπεραίνει : " Ἄς μὴν εἰποῦμε γιὰ τὴν ὥρα ἂν εἶναι καλὸς ἢ κακὸς ὁ πόλεμος, ἀλλὰ τόσο μόνο — ὅτι βρήκαμε ἐπὶ τέλους τὶς αἰτίες ποὺ τὸν γεννοῦν.

Ἀπὸ τὴν ἔξοχη αὐτὴ συζήτηση διδασκόμαστε κάτι ποὺ και ἡ ἄμεση πείρα τὸ ἐπιβεβαιώνει. "Ὅτι δηλαδὴ ὑπάρχει ἕνας πλοῦτος ποὺ εἶναι κ τ ἦ σ ι ς τ ὤ ν ἄ ν α γ κ α ί ω ν και ἕνας ἄλλος πλοῦτος (ἄλλος κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ἀποκτᾶται και τοὺς σκοποὺς ποὺ ἐξυπηρετεῖ) ποὺ εἶναι ἄ π ε ι ρ ο ς κ τ ἦ σ ι ς χ ρ η μ ἄ τ ω ν μὲ ὑπέρβαση τοῦ ὁρίου τῶν ἀναγκαιῶν. Ἡ ρίζα τῆς διαστολῆς βρίσκεται σ' ἕνα πολὺ λεπτὸ διαφοριστικὸ γνῶρισμα. Πρῶτα εἶναι τὸ μέτρο· ὑπάρχει πλοῦτος περιορισμένος σὲ ὀρισμένη κλίμακα, κινοῦμενος μὲ τὶς αὐξομειώσεις του μέσα σὲ κάποια ὄρια ποὺ δυσκολώτατα ὑπερβαίνονται, και πλοῦτος ἀπειρος, ἀπεριόριστη κτήση ὑλικῶν ἀγαθῶν και τὸ συνακόλουθό της : ἀπεριόριστη στέρηση ὑλικῶν ἀγαθῶν.

Και ἔπειτα εἶναι τὸ πλῆθος και τὸ εἶδος τῶν ἀναγκῶν, ποὺ γιὰ νὰ τὶς ἱκανοποιήσουν συσσωρεύονται τὰ ὑλικά ἀγαθὰ. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ὑπάρχει ἕνας πλοῦτος δούλος μας και ἕνας πλοῦτος ποὺ μᾶς ὑποδουλώνει, αὐτὸς ποὺ μᾶς κάνει δούλους του. Ὁ πρῶτος ἀρκεῖται στὸ νὰ ἱκανοποιεῖ βασικὲς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς. Ὁ ἄλλος γεννάει μόνος του ἀνάγκες μὲ τέτοιο πληθωρισμὸ, ποὺ δὲν προλαβαίνει νὰ τὶς ἱκανοποιήσῃ ὅσο γρήγορα κι' ἂν πολλαπλασιάζεται.

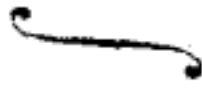
Γι' αυτό, τὸν ἕνα πλοῦτο τὸν ἔχομε στὴν ὑπηρεσία μας, ἐνῶ ὁ ἄλλος μᾶς κάνει ὄργανά του.

Δὲν εἶναι κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ μὲ τὴν ἴδια σημασία κίνητρα ἱστορικὰ καὶ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τοῦ πλούτου. Δὲν παρουσιάζει δηλαδή τὴν ἴδιαν ὑφή καὶ τὴν ἴδια ἱστορικὴ κίνηση ἢ ἐσωτερικὴ ζωὴ μιᾶς κοινωνίας καὶ ἢ ἐξωτερικὴ τῆς δράση σὲ ὁποιοδήποτε εἶδος πλούτου κι' ἂν προσανατολίξεται ὁ οἰκονομικὸς τῆς ὀργασμὸς. Ἄλλη εἶναι ἡ μορφή καὶ ἡ δράση τῆς στὴ μιὰ περίπτωση καὶ διαφορετικὴ στὴν ἄλλη. Ἀπὸ τὸ ποιά εἶναι ἡ ἀντίληψη μιᾶς κοινωνίας γιὰ τὴν οὐσία τοῦ πλούτου καὶ τοὺς σκοποὺς του (ἀντίληψη ὄχι θεωρητικὴ, ἀλλὰ σαρκωμένη μέσα στὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς τῆς) ἄπειρα πράγματα ἐξαρτῶνται. Καὶ πρὸ πάντων ἡ ἱστορικὴ μοίρα τῆς.

Ἰστέον ἄπ' αὐτῆ τὴν ἀνάλυση μποροῦμε νὰ καθορίσομε μὲ ἀκρίβεια μεγαλύτερη τὸ ρόλο καὶ τὶς εὐθύνες τῆς μηχανικῆς προόδου μέσα στὶς ἱστορικὲς ἀντινομίες τῆς. Ἡ μηχανὴ ἄλλαξε βέβαια τὸν τρόπο τῆς παραγωγῆς τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ ἐπηρέασε βαθιὰ τοὺς ὄρους τῆς ἐργασίας, ὡστόσο δὲν εἶναι τὸ πρῶτο κινουῦν αἷτιο ἀλλὰ τὸ μέσον ποὺ μεταχειρίζεται ἕνας ἄλλος ἱστορικὸς λόγος γιὰ νὰ κινήσει τὰ γεγονότα στὴν τροχιά ποὺ πῆραν. Ἡ μηχανὴ θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὄχι μόνο γιὰ τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἔφερε, ἀλλὰ καὶ γιὰ σκοποὺς ἐντελῶς διαφορετικοὺς ἂν ἐπικρατοῦσε μιὰ ἄλλη ἀντίληψη γιὰ τὴ φύση καὶ τὸν προορισμὸ τοῦ πλούτου. Ἀντὶ νὰ διευρύνει τὰ κοινωνικὰ χάσματα καὶ τὴ διαίρεση ποὺ φέρνει μοιραῖα τὶς συγκρούσεις, θὰ μπορούσε νὰ συνενώσῃ τὰ μέλη τῆς ἐθνικῆς κοινωνίας, ὄχι ἐξαφανίζοντας τὴν ἀνισότητα, ἀλλὰ ὀργανώνοντας τὴν ἴση συμβολὴ τῶν ἀνισῶν προσόντων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἴσην ἱκανοποίηση τῶν ἀνισῶν ἀπαιτήσεων.

Ἄλλὰ γιὰ νὰ γίγῃ τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπικρατήσῃ ἕνα ἄλλο πνεῦμα, μιὰ ἄλλη ἀντίληψη τοῦ πλούτου καὶ τῶν σκοπῶν του. Οὔτε ἡ μηχανὴ σὰ μηχανή, οὔτε ἡ οἰκονομία σὰν οἰκονομία, σὰν τρόπος ἢ σύστημα κυκλοφορίας καὶ κυρίως κατανομῆς τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, εἶναι κάτι αὐτοδύναμο

καὶ ἐμπρόθετο. Τῇ δύναμη τῆς ἱστορικῆς ἐνέργειας καὶ τὶς προθέσεις τὶς δέχονται ἀπ' ἄλλου. Καὶ ἀνάλογα μὲ τὴν πνοὴν ποὺ τὶς ἐμψυχώνει, λειτουργοῦν κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, γι' αὐτὴν ἢ γιὰ ἐκείνη τὴ σκοπιμότητα, καὶ δίδουν στὰ ἱστορικὰ γεγονότα τὴ μορφή καὶ τὴν κίνηση ποὺ μὲ τὴ σύνθεσή τους φτιάχνουν τὴ μοίρα τοῦ ἀνθρώπου, τὴ μοίρα μας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΡΟΖ

Αν μπορούσε να είναι κανείς μόνο νοῦς ὀξύς, διεισδυτικός, ἑταστικός πού ἀπλῶς θεωρεῖ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ἔργα τους, χωρὶς τὴ θεωρητικὴ του ἔρευνα νὰ θολῶνει καμιά ἄλλη ψυχικὴ διάθεση, ἢ ἐποχὴ μας μὲ τὴν ἀσυναρτησία καὶ τὴν ἀταξία της, μὲ τὰ χάσματα καὶ τὶς ἀντιφάσεις της θὰ ἦταν γι' αὐτὸν μιὰ λαμπρὴ εὐκαιρία νὰ γνωρίσει μερικὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα φαινόμενα καὶ ν' ἀνακαλύψει τὴν κρυμμένη νομοτέλειά τους.

Κάνετε, ἂν θέλετε, αὐτὴ τὴν πολὺ ἀπλὴ δοκιμὴ. Ὅταν ἀνάψει καλὰ ἢ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὰ φλέγοντα πολιτικὰ ζητήματα τῆς ἐποχῆς μας εἴτε στὸ ἐπαγγελματικὸ γραφεῖο εἴτε σὲ φιλικὴ συγκέντρωση, σταθῆτε παράμερα καὶ ὅσο μπορεῖτε ἀσυγκίνητος, μὲ ἀμέτοχο τὸ θυμικόν, παρακολουθήσετε τοὺς μαϊάνδρους τῆς σκέψης στὰ ἐπιχειρήματα πού ἀναπτύσσονται ἀπὸ τὴ μιὰ παράταξη καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη (πάντα στὸ τέλος ὁ κύκλος διχοτομεῖται σὲ ἀντιμέτωπες φάλαγγες), ἔπειτα προσπαθήσετε νὰ σταθμίσετε μὲ καθαρὰ λογικὰ μέτρα τὴν ἀξία τῶν ἰσχυρισμῶν πού ἐκτοξεύονται ἀπὸ τὸ ἓνα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος — καί, ἂν μπορεῖτε, ἀποφανθῆτε ποῦ βρίσκεται ἡ ἀλήθεια, ὀλόκληρη, βαρειά, ἀναμφισβήτητη. Θὰ βεβαιωθῆτε ὅτι ἔχετε περιπέσει σὲ φοβερὸ ἀδιέξοδο. Καὶ ἡ ἀμηχανία σας θὰ εἶναι πολὺ μεγάλη. Παίρνετε τὴ μιὰ σειρά τῶν συλλογισμῶν καθ' ἑαυτήν, τὴν ἐξετάζετε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος της, ψάχνετε καλὰ τὶς κλειδώσεις της, τὰ περάσματα ἀπὸ τὸν ἓνα κρίκο στὸν ἄλλο, καὶ βρίσκετε ὅτι τὸ εἶγγο τοῦ συμπεράσματος πού κλείνει τὴ λογικὴ πορεία, εἶναι ἐντελῶς στῆ θέση του.

Παίρνετε ἔπειτα τὴν ἄλλη σειρά, κάνετε καὶ σ' αὐτὴν τὴν ἴδια προσεκτικὴ ἐξέταση ἀπὸ τὶς ἀρχικὲς προκείμενες ἕως τὰ τελικὰ συμπεράσματά της — καὶ πάλι στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα φτάνετε. Καὶ ἐδῶ δὲν ἔχει γίγει κανένα τυπικὰ λογικὸ σφάλμα.

Τί συμβαίνει λοιπὸν; Ἰσχύει ἢ δὲν ἰσχύει ὁ νόμος τῆς ἀντίφασης, τὸ κρηπίδωμα τοῦ λογικοῦ οἰκοδομήματος; Εἶναι ἢ δὲν εἶναι μ' ἐσωτερικὴ πειθαρχία ὀργανωμένη ἡ νόηση τοῦ ἀνθρώπου;

"Ἄν εἶναι, πῶς γίνεται δύο ἀντιφατικὰ μεταξύ τους συμπεράσματα νὰ προβάλλονται μὲ ἀδήριτη λογικὴν ἀναγκαιότητα ἀπὸ κάποιες ἀφειθηριακὲς ἀρχές πού λέγουν περίπου τὸ ἴδιο πράγμα, τὸ αἶτημα δηλ. νὰ καλυτερέψει ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ζωὴ του; "Ἄν πάλι δὲν εἶναι, τότε τί κάθουμαστε καὶ συζητοῦμε καὶ ἰδρώνουμε νὰ πείσομε τοὺς ἄλλους γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς γνώμης μας; Πῶς μπορεῖ νὰ ὑπάρξει συνεννόηση μεταξύ συνανθρώπων, ἂν ἡ νόηση δὲν ὑπακούει σὲ λογικοὺς νόμους αὐστηροὺς καὶ ἀσάλευτους;

Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἔχει πολλὰς φορές ἀπασχολήσει τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη. "Ὅλοι γνωρίζομε ὅτι ἀπ' αὐτὸ ξεκίνησε ὁ Σωκράτης καὶ μὲ τὴ μελέτη τοῦ βάρους τῶν ἐννοιῶν, δηλ. μὲ τὴν ἀνακάλυψη τῆς σημασίας καὶ τῶν κανόνων τοῦ ὀρισμοῦ, ἄνοιξε μιὰ καινούρια ἐποχὴ γιὰ τὴ φιλοσοφία. Ἄπεγαντι στὰ λεπτεπίλεπτα τεχνάσματα τῶν κομψῶν Ἰώνων σοφιστῶν πού μὲ τὴ διαλεκτικὴ δεινότητά τους ἔπαιζαν μὲ τὶς ἐννοιες σὰ νὰ ἦταν μπαλόνια ἢ πεταλοῦδες, αὐτὸς ὁ τραχὺς χωριάτης τῆς Ἀττικῆς (ὅπως τὸν λέγει ὁ Wilamowitz ἀντέταξε μὲ τὴ σιδερένια λογικὴ του τὴν ἀνάγκη τοῦ τελείου ὀρισμοῦ πού δίνει ἀκλόνητην εὐστάθεια στὶς ἐννοιες καὶ δὲν ἐπιτρέπει ἀναποδογυρίσματα καὶ ταχυδακτυλουργίες.

Ἡ μέθοδος αὐτὴ ἐθάμπωσε τὸν Πλάτωνα πού ἰνδαλμά του εἶχε ἕναν σοφιστὴ ποιητὴ, τὸν Εὐριπίδη, καὶ τὸν ἔκανε νὰ κάψει τοὺς στίχους του καὶ ν' ἀφοσιωθεῖ στὴ φιλοσοφία—στὴν ἔρευνα τοῦ ὄντος, στὴν ἀνίχνευση τῆς ἔσχατης καὶ ὀλόκληρης ἀλήθειας. Ὡστόσο καὶ ἔπειτ' ἀπὸ τὸ Σω-

κράτη οί ἀμφιβολίες καὶ οί ἀντιρήσεις δὲν ἔλειψαν. Ὁ ἀνθρώπος εἶχεν ἀρχίσει νὰ δυσπιστεῖ στὸ Λόγο, νὰ ὑποπτεύεται ὅτι ἄλλα ἐλατήρια, ἐξωλογικά, ὠθοῦν καὶ θερμαίνουν τὴ νόηση στοὺς διαλογισμούς της, καὶ οὐσιαστικὴ δύναμη ὁ καθαρὸς λογισμὸς δὲν ἔχει γιατί ὄχι μία ἀλλὰ πολλὲς λογικὲς ὑπάρχουν καὶ εἶναι ματαιοπονία νὰ δοκιμάζομε νὰ συνετίσομε τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴν πειθῶ. Μισόλογους ὀνομάζει αὐτοὺς τοὺς αἰρετικούς ὁ Πλάτων—ἀλλὰ κατὰ βάθος κ' ἐκεῖνος κλονίζεται, ἀφοῦ γιὰ νὰ στερεώσει τὶς λογικὲς του κλίμακες ἀναγκάζεται νὰ τὶς στηρίξει ἀπὸ τὴν κορυφὴ στὴν ὑπέροχη θεὰ τοῦ ὄντως ὄντος, ποὺ εἶναι μυστικὴ ἐνατένιση καὶ ὄχι ἀπόληξη λογικῶν ἀναλύσεων καὶ συνθέσεων.

Τὸ δρόμο πρὸς τὴν ἐξήγηση τοῦ φαινομένου νομίζω ὅτι μᾶς δείχνει ὄχι ὁ Σωκράτης μὲ τὸν αἰσιόδοξο ὀρθολογισμό του, ἀλλὰ ἕνας ἄλλος βαθὺς στοχαστὴς τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος, ὁ σκοτεινὸς καὶ βαρύθυμος Ἡράκλειτος, τῆς Διαλεκτικῆς ὁ πατέρας. Αὐτὸς πρῶτος ἐδίδασκε μιὰν ἐποχὴ ποὺ δὲν τὸν καταλάβαινε, πόσο διαφορετικὴ εἶναι ἀπὸ τὴ «λογικὴν ἀντίφασιν» ποὺ μηδενίζει τοὺς ὅρους της καὶ νεκρώνει τὴ σκέψη, μιὰ ἄλλη ποιότητα τοῦ στοχασμοῦ: ἡ «διαλεκτικὴ ἀντίθεση» ποὺ φτερώνει τὸ νοῦ καὶ τὸν κινεῖ πρὸς τὰ ἔμπρός, ὅπως ὑψώνεται τὸ βέλος ἀπὸ τὴν ἀντίσταση τοῦ ἀέρα. Τὰ ἀντιφατικὰ δὲν συμβιδάζονται, ἀλλὰ τὰ ἀντίθετα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀντίθεσή τους ἔλκονται ν' ἀδελφωθοῦν μέσα σὲ μιὰν ὑπέρτερη σύνθεση ποὺ τὰ συναίρει.

Ἡ διχοτόμηση εἶναι μιὰ λογικὴ ἀνάγκη τοῦ στοχασμοῦ, ἴσως μάλιστα καὶ ὅλης τῆς συνειδησιακῆς ζωῆς μας ρυθμὸς. Ὅχι μόνο ἡ σκέψη κινεῖται σὰν ἐκκρεμὲς ἀνάμεσα στὴν κατάφαση καὶ στὴν ἀπόφαση, ἀλλὰ καὶ ἡ βούληση ταλαντεύεται μεταξὺ τοῦ Ναι καὶ τοῦ Ὅχι, καὶ τὸ συναίσθημα μεταπίπτει ἀπὸ τὴν ἔνταση στὴν ἀμβλυνση. Ἡ διχοτόμηση λοιπὸν μᾶς φέρνει στὶς ἐναντιώσεις καὶ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ πάρομε ἀπέναντι σὲ ὀρισμένη κατάσταση θέση εἴτε πρὸς τὸ ἕνα μέρος εἴτε πρὸς τὸ ἄλλο.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ αὐτὴ ἀρχίζει ἡ περιπέτεια ποὺ (ὄχι μόνο γιὰ τὸν θεωρητικὸ τῆς καθαρῆς Λογικῆς) ἔχει μεγάλο

ένδιαφέρον. Γιατί στήν έναντίωση μέσα περιέχεται και ή αντίφαση, αλλά και ή αντίθεση. Μπορεί δηλ. ή έναντίωση ν' αναπτυχθεί σε δύο επίπεδα. Είτε στο επίπεδο όπου οί αντιμέτωποι όροι αποκλείονται αμοιβαία και όταν επικρατήσει ο ένας, ο άλλος εκθλίβεται αφήνοντας κάποιο κενό που για να τὸ καλύψει ο γοητήης, φουσκώνει περισσότερο απ' ό,τι πρέπει και κινδυνεύει να γίνει αμφίβολος. Είτε στο επίπεδο όπου τὰ έναντία αντιτίθενται με τέτοιο τρόπο, ώστε κανένα δέν μπορεί να υπάρχει χωρίς να υφίσταται τήν έλξη που απορρέει από τὸ άλλο—και ή ένταση αὐτή τὰ σπρώχνει γ' αδελφωθῶν μέσα σε μιάν ανώτερη σύνθεση που θα ἄρει τήν έναντίωση και θ' αποκαταστήσει τήν ενότητα.

Με αὐτὸ τὸ σχῆμα πορεύεται διαλεκτικά ο στοχασμός και ή ἱστορία ή ἱστορία, καθὼς υποθέτει ο Hegel. Ἡ πρόοδος συντελεῖται με τή συναίρεση τῶν έναντίων μέσα σε μιὰ νέα θέση.

Θέλετε τώρα τήν εφαρμογή αὐτῶν τῶν ἀφηρημένων ἀρχῶν στήν περίπτωση τῆς ἀσυνενοησίας τῶν αντίπαλων πολιτικῶν πικρατάξεων που με τήν έναντίωσή τους ἀπειλοῦν να ξαναρίξουν τὸν κόσμο στήν οργανωμένη σφαγή ενός νέου πολέμου :

Ἀπλούστατα, οί δύο φάλαγγες με τή γεωμετρική σχηματοποίηση τῶν πολιτικῶν τους συνθημάτων πᾶνε ν' αναπτύξουν τήν έναντίωση δύο έννοιῶν (ἐλεύθερη δημοκρατία ἀπὸ τὸ ένα μέρος—κοινωνική δικαιοσύνη ἀπὸ τὸ άλλο) στο επίπεδο όπου ἐμπλέκονται σε αντίφαση: ἢ ή μία ἢ ή ἄλλη—ὅχι ὅμως και στο επίπεδο όπου οί δύο όροι θα μπορούσαν ν' αντιτεθοῦν διαλεκτικά και να προωθηθοῦν πρὸς τή σύνθεση που θα τοὺς συναιρέσει με κάποιο τρόπο, για ν' ἀποκτήσει τήν ενότητα. Για τούτο ἀκριβῶς τὰ δύο ἡμικύκλια ἀντὶ να πλησιάζουν τὸ μέρος όπου εἶναι δυνατόν να ένωθοῦν και ν' ἀποτελέσουν τήν ενιαία και ισόροπη μορφή τοῦ κύκλου, ἀντιμετωπίζονται ἀπὸ τὶς κῶχες: ο κάθε αντίπαλος φωνάζει με δύναμη τὰ τρωτά τοῦ ἄλλου—και εἶναι πραγματικά στίς ἀρνήσεις τους και οί δύο ἀκαταμάχητοι. Τὸ ἀποτέλεσμα φυσικά θα εἶναι ή τριβή, και με τήν τριβή ή ἀνάφλεξη.

Τὸ γιατί, δὲν χρειάζεται βέβαια κανεὶς φιλοσοφία γιὰ νὰ τὸ μαγτέψει. Μ' ἓνα καλὸ μάθημα Λογικῆς δὲν λογι-
κεύεται ὁ ἄνθρωπος. Καὶ μάλιστα ὁ συλλογικὸς ἄνθρωπος,
ἐκεῖνος ποὺ συνασπίζεται μὲ τοὺς ὁμοίους του. Τὰ πάθη
καὶ τὰ συμφέροντα γίνονται πιὸ δυνατὰ ἀπὸ τὴ σκέψη του.
Καὶ κάνει τὴ ζωὴ του μὲ ἰδρῶτα. Καὶ γράφει τὴν ἱστορία
του μὲ αἷμα. — "Ἐτσι φαίνεται τ' ἀποφάσισε ἡ μοίρα του.

